

Karácsonyi leltár

BRYS Zoltán

*Nincs nagyobb bűn a sok vágyakozásnál.
Nincs nagyobb szerencsétlenség,
mint nem tudni, mikor elég,
s nincs nagyobb veszedelem,
mint nyereségre vágni.
Ezért aki meg tud elégedni azzal, ami elég,
az örökké elégedett lesz.*

Lao-ce

Jézus születésének emléknapiján, karácsonykor, az évközi rohanásból való rövid kiszakadás talán jó alkalom arra, hogy gondoljunk az utánunk következő nemzedéknek szánt ajándékainkra is.

Egy képzelt 2073-as karácsonyi kívánságlistán: ivóvíz, termőföld, tiszta levegő, élő korallzátonyok, kihalt fajok szereplnének. A humánusabb unokák talán békét, szolidaritást, a játékosabbak pedig a tengerparti homokot is visszakeréne. A kijelentéseim nem hippik kultúra üres disztópiái, hanem vezető természettudósok egybehangzó véleménye. Már idén karácsonykor is a bolygónk közel másfélszeresére lenne szükség az elszabadult vágyaink fenntartható kielégítésére.

A gondjainkra bízott bolygó és így az elkövetkező nemzedék ellen is kiterjedt háborút folytatunk. A litoszféra szerkezetét – főként a globális nitrogén- és részben a foszfátciklusokat – az extenzív mezőgazdaság (főleg a „biodízel” előállításához termesztett növények, a műtrágyázás és a hatalmas génmódosított monokultúrák), valamint a nehézipar (a talajba és a talajvízbe jutó kadmium, higany, ólom, cink, nikkel, réz) változtatta meg. Jelenleg több termőföld erodál, mint keletkezik és a meglévő termőföldjeinket is csak „mesterséges infúzióval”, műtrágyával tartjuk valamennyire életben. A talaj-

csúcs mellett már ismert, és a közbeszéd tárgya a közelgő ivóvízcúcs is. Ennek kapcsán megemlíthetők a hidroszféra elleni csapásaink: a megfontolatlan gátépítések (néhány éven belül egyetlen folyó sem jut el természetesen a tengerig), vízszennyezés, és a tengerparti homok építési célú kitermelése (2100-ra várhatóan teljesen eltűnik). Végül pedig az atmoszféra pusztításában használt „modern ipari fegyvereink”: nitrogén-dioxid, kén-dioxid, szén-monoxid és -dioxid, szállópor, metán, peroxiacetil-nitrát és radioaktív anyagok. Mindezek először egészségügyi problémákhoz, az ózonpajzs meggyengüléséhez, majd pedig a klímaváltozáshoz és az óceánok savasodásához vezetett.

Az „*A safe operating space for humanity*” című, 2009-es *Nature*-cikk mérföldkönek számító, kiváló helyzetfelmérő tanulmány. A közleményből nyilvánvalóvá válik, hogy a legsikeresebb „hadjáratunk” – az előzőek összeadódásából – a bioszféra ellen folyik: körülbelül óránként pusztul ki egy faj – holott a természetes folyamat 1–5 faj lenne évente. Külön említést érdemel, hogy a különleges robusztussággal rendelkező vízi ökoszisztéma is felborulni látszik a fenékhálós halászat, az irreálisan magas (főleg európai) halászati kvóták és a szén-dioxid-kibocsátás okozta savasodás következtében.

Embentársainkkal is hadban állunk: McNeill kimutatta, hogy a környezetszennyezés egy nagyságrenddel több ember halálát okozta, mint a 20. század háborúi összesen. És néhány – a teljes kontextusából kiragadott –, de mégis beszédes adat: várhatóan 2025-re az emberiség közel 70%-ának nem lesz elegendő ivóvíze; jelenleg minden nyolcadik ember éhezik, míg a nyugati országokban az ehető élelmiszer fele kidobásra

*Egy képzelt
2073-as
karácsonyi
kívánságlistán:
ivóvíz, termőföld,
tiszta levegő, élő
korallzátonyok,
kihalt fajok
szereplnének.*

A szerző a Literatura Medica Kiadó munkatársa.

kerül; a világ lakosságának több mint fele soha nem járt az interneten. Végül pedig: a világ lakosságának felső 20%-a fogyasztja el a megtermelt javak közel 80%-át, míg az alsó 20% a javak 1,5%-át. Akárcsak ezekből az adatokból, de mélyebb utánaolvasást követően is belátható: a környezetszennyezés vagy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére tett kísérleteink eredménytelenek. Néhány sikeres akciót leszámítva (halogénezett szénhidrogének részleges visszaszorítása), a beavatkozási kísérletek sokszor inkább rontottak, vagy csak elhanyagolható mértékben javítottak a helyzeten. A növekedés mámorában a környezet-, vagy társadalmi terhelést a jövőbe, vagy legtöbbször más földrészre helyeztük át.

A leltár persze messze nem teljes: a kémiai szennyezés (felmérhetetlen következményeivel), a jégtakarók olvadása, a tengereinken úszó közel 100 millió tonna műanyag szemét, a növényvédőszerrel összefüggésbe állítható szomatikus és mentális betegségek (a medicina szinte minden eddig említett probléma kapcsán közvetlenül érintett)... A sort nem érdemes folytatni, a részletes helyzetfelmérést kiváló szakemberek, multidiszciplináris teamek már megtették, összefoglalták, újrászámolták és újból összefoglalták. Fenntarthatatlan és felelőtlen módon élünk.

A közkeletű hiedelemmel ellentétben a problémát egy környezetkímélő energia-előállítási mód sem oldaná meg, a globális energetikai infrastruktúra transzformációjához szükséges alapanyag és energiamennyiség miatt. Paradox módon még egy „ingyenenergia-gép” is csak gyorsítaná a Föld pusztítását, hiszen a megtermelt energiát közvetlenül környezetrombolásra használnánk. Más divatos technokrata fantáziák sem reális megoldások, ha a teljes környezeti hatásláncot nézzük. Habár a szelektív hulladék gyűjtése, vagy a vízcsap elzárása, a bicikli használata önmagában fontos és hasznos, teljes környezetterhelési számítások alapján kimutatható, hogy – egy növekvő gazdaságban – összességében minimális a hatása, mert még a környezettudatos viselkedésű embereknél is egy-egy repülőút, egy-egy termékbe/szolgáltatásba épített környezetterhelés „kiüti”.

A növekvő termelés a környezetrombolásunk fő forrása, ezt átgondolatlan, lényegében szabályozatlan gazdasági, termelési (és fogyasztási) folyamatok vezérlik. A Föld természeti erőforrásai korlátosak és saját ciklusai, törvényei szerint megújulóak, a – növekedés mítosza alapján működő – gazdaság domináns mechanizmusai ezt jelenleg nem veszi figyelembe. A termelés már a jelenlegi szinten sem fenntartható. Viszont a rosszul megválasztott „megamutatónk” a GDP,

vagy a GNP (azaz a gazdasági termelés, „versenyképesség”) csökkenésére nem vagyunk felkészülve, berendezkedve. De immár a természetel és az unokáinkkal versengünk.

Számos gazdaságfilozófus az alapvető és jelenleg reflektálatlan, átgondolatlan gazdasági mechanizmusok reformjában látja a kiutat. A modern, „ön szabályozó” piacgazdaság, a liberális gazdaságtan dogmái és magyarázó elvei (például ember és termőföld mint árucikk) mind megkérdőjelezhető és amorális. Mások a probléma gyökerét a modernista ember- és természetfelfogás túlzott redukciójában látják, illetve az ebből fakadó „értéksemleges” és „tudományos” közgazdaságtan doxaiban. A paradigmaváltás szükségességében azonban a fenntartható fejlődés proponálói nagyrészt egyetértenek. *Small is beautiful* nyomatékosítja Schumacher legendás kötete.

Az ökológiai közgazdaságtan a természeti környezet adta kereteken belül értelmezi a gazdaság és a termelés világát. A szemlélet (megalapozói közül kiemelendő a magyar Polányi Károly) felülvizsgálja a végtelen gazdasági növekedés tételét, és a gazdaságot reális, természettudományos és humánus alapokra helyezi. A téma modern irodalma sokszor teológiai-etikai úton igyekszik népszerűsíteni az álláspontját (a kamatszedés tilalma a Korán alapján, a Föld gondozása a Biblia alapján, Zsolnai László által fémjelzett buddhista „közgazdaságtan”, a Lányi András által művelt ökoetika, vagy a New Age és az ökopszichológia szárnyán kibontakozó ökospiritualitás).

Egyre több praktikus javaslat is születik. Muhammad Yunus (Nobel-díjas közgazdász) osztalék nélküli, szociális vállalkozásokon keresztül látja a megoldást. Gyulai Iván magyar ökológus a gazdasági intézményrendszerek, különösen a pénz és a kamat gyökeres reformját proponálja, de hangsúlyozza a fogyasztáscsökkentés elkerülhetetlenségét is. Robin Hahnel közgazdász a részvételi gazdaság erejében hisz. De még a konzervatív *Marmot-jelentés* 6. ajánlása is a növekedés mindenhatóságának átgondolására sarkall: „A gazdasági növekedés nem a legfontosabb mutatója országunk sikerességének. Az egészség, a jólét és a fenntarthatóság igazságos megoszlása fontos társadalmi cél. Az egészségi állapot terén kialakult társadalmi egyenlőtlenségek problémáját együtt kell kezelni a klímaváltozással kapcsolatos problémákkal.”

Az emberiség lépéskényszerben van, de nem lép. A társadalomtudomány a tehetetlenség és bénultság (*paralysis*) szóval jellemzi az emberiség reakcióképtelenségét: rejtett érdektörékvések, a politikai nyilvánosság hiányosságai, a média öntörvényű viselkedése, strukturális fogság

A különleges robusztussággal rendelkező vízi ökoszisztéma is felborulni látszik a fenékhálós halászat, az irreálisan magas (főleg európai) halászati kvóták és a széndioxid-kibocsátás okozta savasodás következtében.

*A környezet-
szennyezés
vagy a tár-
sadalmi
egyenlőtlen-
ségek csök-
kentésére tett
kísérleteink
eredmény-
telenek.*

sejlik fel a jelenség mögött. Az „önimádat társadalmában” kialakult értékkonstrukciók és beállítódások, valamint a társadalmi versengés és kiemelkedés (salience) kényszere kapcsán kialakult kóros személyközi uralmi vágy mind ellene dolgozik egy transzgenerációs felelősséget vállaló és biztosító globális gazdasági berendezkedésnek. Pszichológusok egy csoportja szerint (Walsh, Prattis, Schroll, Rogers) egyfajta lelki „belső szennyezés” okozza, hogy a globális tehetetlenséget, amely egy transzformatív transzperszónális élménnyel csökkenthető, megoldható. A teljes mechanizmus valószínű a nyugati kultúra értékdinamikáját, a kommunikációs-kapcsolati élményformák változását és a mentalitás változását is megkívánná.

Valóban paradigmaváltás szükséges, ugyanakkor nincsenek „szabadon mozgó” intézmények, a globalizált gazdasági és politikai térben kialakult, szinte átláthatatlan ideológiai és valódi függőségek fogságban tartják a jelentős intézményeket és közszereplőket. Az intézmények és államok egyfajta önállóságvédelemből megakadályoznak bár-

milyen új jelentős hatalmi centrum (netán hálózat) létrehozását, vagy akárcsak változást. A média öntörvényű és torzított szenzációhajhász tájékoztatása szintén nem segíti a folyamatot. Az összetett probléma megoldása a tudománytól-technikától sem várható, a természettudomány jeles képviselői többször figyelmeztettek (többek között) a *Nature* hasábjain. A feladat az ökopszichológusok és ökoetikusok gondolatmenetével is összhangban „visszahull” a polgárookra, akik viszont jelentősen alulinformáltak.

Összességében az látható, hogy az emberiség talán eddigi legnagyobb kihívása előtt áll; kialakított gazdasági és társadalmi mechanizmusainak tudatos reformjára van szükség. Egyfajta szenvedélyes önreflexióra, *dedogmatizálásra*. Ehhez az eddigi történetének és saját magának mélyebb és átfogóbb megértésére van szükség. Sejtésem szerint 2073 békés karácsonya felé a széles értelemben vett spiritualitás értékein keresztül vezet az út. Ugyanakkor a spiritualitást valószínűleg nem lehet akarni, értelmezni és intézményesíteni, hanem csak hagyni, csodálni és ápolni.

illusztráció: Sándor Zsolt